

"Hellre en skitskrapa i handen än en hand i skiten"

Det här är en förfärlig historia. Det var aldrig meningen att det skulle bli så här. Men det blev det, och vem vet? Jag kanske utan att anstränga mig har gjort en viss gren av folklivsforskningen en tjänst?

Strax före jul 1958

Vi satt några stycken vid eftermiddagsfiket på en sektion av Försvarets Forskningsanstalt, FOA, och diskuterade ett nytt projekt. En uppskattad arbetskamrat – vi kan kalla honom Sven, eftersom han verkligen hette Sven – skulle fylla 40 år strax efter nyår, och vi resonerade om vad vi skulle ge honom i födelsedagspresent. Det måste vara något med anknytning till samerna och Lappland, eftersom han var en ivrig fjällvandrare och vid flera tillfällen hade hjälpt samer i kontroverser med Vattenfall när renbetesmarken varit hotad.

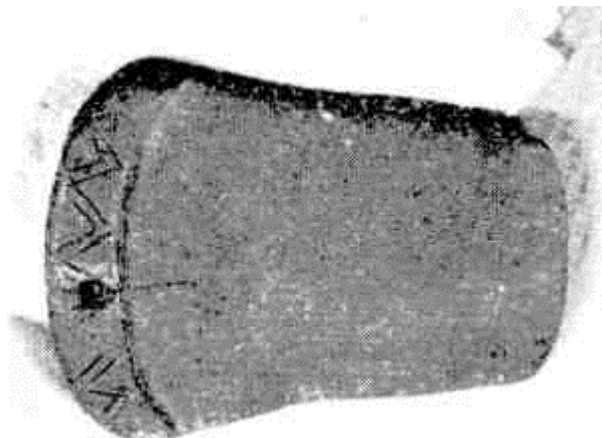
Ingenting blev bestämt, men någon hade sagt: "Är det någon som har sett en sån där skrapa, som man brukade använda däruppe innan man hade toalettpapper?" Det var det inte, men när jag kom hem satte jag mig att fundera på, hur en sådan skrapa skulle se ut för att vara funktionsduglig. Först tänkte jag mig en "tvåskinksmodell", som skulle rensa båda sidorna i ett svep, men eftersom den i så fall skulle ha en spets, kasserades det utförandet såsom alltför farligt. Jag kom fram till en träbit, stor som - och lite skålförmig som - en lätt kupad hand. Hustrun, som sett mycket sameslöjd, rådde mig att göra ena kortsidan som en tjockare, greppvänlig valk, lämpligen ornamenterad med en dubbel sicksacklinje. Så fick det bli.

Skrapan blir till

På FOA:s snickarverkstad hittade jag en rektangulär träbit, som vi fräste så att det längs ena kortsidan blev kvar en tjock valk. Träslaget var bok, lite olämpligt förstås med tanke på att boken bara växer i södra Sverige, men det kanske kunde vara drivved på Bottniska Viken? Så tog jag hem träbiten över jul i och för ytterligare behandling.

Jag täljde till den så att den fick rundare former, skar in en dubbel sicksacklinje i den tjockare valken och borrade ett hål genom denna, filade upp hålet så att det såg ut som om det nöts av det snöre eller den sena som antogs ha hållit skrapan fäst vid livremmen, böjde träbiten över kokande vatten, doppade den i utspädd tusch så att den såg hundra år äldre ut, samt gned in lite gammalt margarin i ytan.

Utän att ana skrapans vidare öden tyckte jag att den efter den behandlingen såg ut som ett veritabelt museiföremål.

Presenten överlämnas

Några dagar efter nyår 1959, på Svens födelsedag, överlämnades presenten tillsammans med lite alldeles äkta sameslöjd. Skrapan påstod vi just hade anlänt från vänner i Tornedalen, och vi visste inte vad det var, men på en medföljande lapp stod orden "persetkraapa" och "paskakraapa", vilket är tornedalska (meänkieli) för skitskrapa och ändskrapa, fast det talade jag inte om.

Sven var mycket misstänksam, helt naturligt eftersom gåvan kom från de arbetskamrater, som han alltför väl kände. Men han accepterade den, och ***vad som sedan hände fick vi inte veta förrän omkring tio år senare***, vilket förklarar att det gick som det gick.

Detta hände 1959-60 utan min vetskap

För att utröna föremålets äkthet och ändamål gick Sven till sin fjällklubbkamrat, intendenten vid Nordiska Museet, specialisten på lapsk etnologi, fil. dr Ernst Manker. Denne betraktade skrapan och utbrast: "Typiskt nordfinskt arbete!" Vilket icke må läggas honom till last, för han hade ju ingen anledning att se på föremålet med Kriminaltekniska anstaltens ögon. Och tuschet dolde det karakteristiska utseendet hos bokträ. Så nu var ju äktheten bestyrkt från högsta ort. - Men vad föremålet hade tjänat för ändamål, det kunde han inte säga. Han bad att få behålla det för att fundera vidare.

Efter någon månad fick Manker besök av en norsk kollega, från Tromsø tror jag. Denne läste på lappen med de tornedalska orden och ropade förtjust (fast på norska): "Nej, har ni en sån där! En sådan har jag aldrig sett!"

Nu ville Nordiska Museet köpa skrapan av Sven. Men man säljer ju inte gärna en födelsedagspresent, så efter mycken vända beslöt Sven att skänka skrapan till muséet. Tackdiplomet tog jag i smyg en kopia av, och den återges på nästa sida.

Omkring 1970 och därefter

Nu hade vi sammansvurna fått veta att museet ägde skitskrapan.

Nordiska Museet anordnade en vandringsutställning "Lortsverige förr och nu", som dock ingen av de inblandade observerade, förrän en till Västsverige avhoppad f.d. arbetskamrat sände oss ett klipp ur en Göteborgstidning (som jag tyvärr inte har någon kopia på) med ett referat från utställningen. Det var illustrerat med teckningar, t.ex. av någon prinsessas förgyllda pottstol från 1700-talet - och av en liten träbit med en dubbel sicksacklinje, som jag så väl kände igen. Bildtexten berättade att sådana användes norröver innan man hade toalettpapper och att de brukade ges som fästegåvor! Det sista måste väl ha lagts till av någon oansvarig journalist, för om det var något som absolut inte var lämpligt att ges som fästegåvor så var det väl skitskrapor!

- Fataburen, Nordiska Museets och Skansens årsbok 1970, innehåller material om utställningen, och på sidan 20 återges en bild av min lilla skrapa. Bildtexten lyder:
- "Rövsticka av trä från Tornedalen och försilvrat toalettpapper, som tillhört änkehertiginnan Thérèse av Dalarna, 1880-talet. Ur Nordiska museets samlingar." (*Nordiska Museet*)
- I Gunnar Tilanders bok "Stång i vägg och Hemlighus" nämnes förekomsten av pinnar och skrapor för detta rengöringsändamål och påpekas på sidan 78 att en dylik skrapa finns på Nordiska Museet. (*Fabel, ISBN 91-46-19510-6*)

Civilingenjör Sven Sundius

Stockholm

NORDISKA MUSEET har från Eder såsom gåva
mottagit en anus-skrapa från Tornedalen,

och med anledning härav ber jag att till Eder få ge uttryck
åt museets stora tacksamhet.

Stockholm den 20 december 1960.

Einar Öst

Styresman för Nordiska museet och Skansen.

Einar Öst

- Författaren Olle Hammarlund, en tid bosatt vid Kalbjerga på Fårö, skriver i sin essäsamling "Röster i vinden" (1973) följande: "Långt in i vår tid hölls det för högmod att tvätta händerna före maten, och toalettpapper blev vardagsvara sent i vårt pappersland. Längre dög Åhlen & Holms katalog, pris vare den, och går du nån gång på Nordiska Museet kan du stanna en stund i andakt inför den bistra spännvidden mellan en 'rövsticka' av trä från Tornedalen och änkehertiginnans av Dalarne försilvrade toalettpapper". Så nu var man med i skönlitteraturen också! (*Rabén och Sjögren Trend Pocket, ISBN 91-29-45901*)
- Kamratposten, den hundraåriga tidningen för yngre tonåringar, visade upp skrapan i nr 7, 7 maj 1980 i artikeln "Det allra hemligaste"

*Innan det fanns toa-
papper använde man
trästickor och skrapor.
Den här skrapan från
Tornedalen är riktigt
utsirad och grann, den
skulle ju vara med
länge.
Försilvrat toalett-
papper - såna dumhet-
er var för änkeherti-
ginnan Therése av Da-
larna.*

- Det ominösa föremålet lär ha skymtat i ett TV-program omkring 1997.

Museet har bara en bråkdel av sina grejor utställda till vardags. Det är alltså ingen idé att gå dit och leta efter skrapan. Den har bara tagits fram till någon specialutställning, där ett par av mina bekanta har sett den. Men den finns!

Det här är ju förfalskning!

Tja, kanske. Men avsikten var inte att lura någon annan än möjligen Sven. Sedan handlade han i god tro. Och han kunde inte backa ur när sanningen sent omsider avslöjades för honom. Hans kontaktman på Nordiska Museet, Ernst Manker, hade då avlidit.

Och jag tycker att jag har gjort folklivsforskningen en tjänst. Dess företrädare har ju länge vetat att det har förekommit sådana här föremål, men eftersom dessa knappast har gått i arv eller sparats efter användarens död så har man inte vetat hur de såg ut. **Men nu vet man!**

Epilog

Den 18 maj 2002 publicerade Göteborgsposten (med mitt tillstånd) en förkortad version av det händelseförlopp du just tagit del av. Och papper med tryck på är tillräckligt gammalt för att väcka museers intresse. En intendent hörde av sig via e-post (sic!) med bl.a.: "*Det känns onekligen lite pinsamt att museet har gått på en bluff. Men en förklaring är att det här aldrig har funnits någon person som har varit specialkunnig på hygienföremål.*"

Sedan hade vi ett trevligt telefonsamtal, och om jag förstod henne rätt kan man inte utan vidare avföra föremål från inventarielistan (inte ens de som måste ha varit med om avföring redan i sitt pre-museala tillstånd), utan skrapan kommer att – tillsammans med sin biografi – överföras till någon ej offentlig avdelning för halvt kriminella tilltag, androm till skräck och varnagel.

Det var kul så länge det varade. Och det varade i 43½ år!